

altres en lo engonal, mans ---», 1575, OPou (*TbPu.*, 269).

En la Renaixença l'ús de *a més*, sobretot en la combinació prepositiva, es troba bastant des del principi i no manca en escr. amb estil de saba popular i robustesa pròpia: «temia que certs treballs, fets a la esbojarrada, *a més* d'inútils, fossin perjudicials», «calçons de couro ros, sabates folrades, i al coll, *a més* de la manta virada de blau, un sarró de tela crua --- com a armament, *a més* del feréstec trabuc, duien a la cintura --- uns grans ganivetassos ---», Marián Vayreda (*Puny.* 1, 4 xiv, 225 (177); v, 109 (88)). Però molt més generalitzada ha estat la tendència a reduplicar-ho. Molt general sobretot en l'ús adverbial. «Verdaguer --- se posà a descriure lo gran cataclisme, narrat per una antiga tradició, sens cap dupte molt poètica, y a que no manquen, *a més a més*, certes apariències històriques», MilàF (*O. Cat.*, Gili, a. 1879, p. 180). En to més oral, es podrà ometre la primera preposició: «lo de l'aplec --- va ser com una manxiula que vaig empescar-me --- to va ésser un mal pas; *més a més* que no creia an aquell, tan mal amic i tan brètol» (*Puny.* x, 169 (134)).

Però també se li dóna el paper de preposició, i usant-lo sense un gran èmfasi. Recordo que Carles Riba mirava i recomanava com a obligatori no usar *de més a més* sinó amb un valor molt emfàtic, amb el matis 'per torna, com a cosa que tenim o trobem sense que calgui'; i com a desplaçat donar-li paper prepositiu (1955); mentre que volia preceptuar *demés* (o *a més*) amb tot altre paper i matis; no nego que només en aquell cas és de llei usar la forma duplicada, i em sembla legítim preconitzar-ho així, però és excessiu desaprovar l'ús més ampliat, sens dubte també admissible. I en tot cas no crec pas que convingui prohibir-ho.

El fet és que ho han practicat autors dels millors, entre els qui no creuen en coercions lingüístiques no imposades per la llengua: ho trobem en el text mateix de les *Normes Ortogràfiques* aconseguides pel Mestre i l'I. E. C. (1913): «la solució fonètica és força sovint imperfecta per ser molt més gran el nombre de sons que el de lletres per a representar-los, *a més a més* de ser causa de pertorbació la lluita entre les formes fonètiques dialectals». «El fill que li endolsia la vellesa y li heretava, *a més a més* de una regular fortuna, la seva honradesa y la seva ciència», MGenís Aguilar (*Julita*, p. 68); «--- la matinada --- com cap altra: el blau del cel s'estenia com un vel puríssim per damunt de les cingleres --- les pluges primaverals --- els arbres centenaris; de *més a més*, jo portava [quina torna...!] el cor sadollat d'amor i d'esperança: me creia en bona correspondència amb la Coralí, la rumbosa molinera de Balasch ---» (*La Puny.* I, 38 (37)).

No siguem absoluts: Coromines usava molt més sovint *de més a més*, *a més a més*, *a més a més* de etc., però tampoc exclòia el simple (*demés* adverbialment en una carta a la muller, juliol 1927). I acabem observant que aquí no tenim una singularitat capritxosa de la nostra llengua popular: Per què ho hauria de ser? Només perquè ho condemnen el francès i el castellà?

Altrament no som sols, que una noble llengua afí de la nostra ens hi fa companyia: «como substituir --- un vocabulo antigo, expressivo --- por outro que *de mais a mais* já adquiriu tambem significações particulares?» (Leite de Vasconcelos, *RLus.* II, 73).

Endemés. Ja hem vist que Llull havia usat una vegada *los endemés* en lloc de *los demés* 'la major part', cosa ben excepcional. No és excepcional, en canvi, de trobar-ho ja a l'Edat Mitjana combinat amb *encara*: *encara endemés*, combinació emfàtica per a 'ultra això, així mateix, de més a més': Fabra hi crida l'atenció en les seves obres citades, com un gir antic i no pas digne de ser oblidat. Amb aquest valor el trobem ja en Llull: «--- *encara endemés*, que Déus li do memòria ---», i en un cas crec veure-hi el matis auxiliar de introductor d'una cosa nova, particularment important: «Déus vol que hom sia bo en creure e en saber los 14 articles --- *Encare endemés*, és hom bo con té los Deu Manaments e los Set Sagraments» (*Merav.*, *NCL.* iv, 19; III, 92).

Potser des d'aquí es va arribar a un peculiar descabdellament modern de *endemés*, com a partícula introductora d'un paràgraf en què es passa a parlar d'un tema més o menys diferent i no sempre presentat com a més important, al contrari sovint afectant de no donar-hi importància (i es pot esdevenir que de fet se li'n doni, però tot defugint de fer-ho constar). Totes les llengües occidentals tenen una eina per l'estil: fr. *d'ailleurs*, cast. *por lo demás*, angl. *anyhow*, it. *altrimenti*, al. *sowieso* etc. El català mateix usa així, quasi amb el mateix paper, *altrament*. *Endemés*, expressió un poc menys usual, es pot usar, en forma ben eficaç i sovint elegant, i ha estat particularment usual en el diàleg de la gent ciutadana i dels pagesos intel·ligents, també en el teatre, però és ben digne de servir per a usos més elaborats intel·lectualment.

El veiem ja en alguna cançó popular, que no serà recent: «Les deu hores són tocades / és hora de retirar / --- / *Endemés*, les donzelletes, les que sou per a casar, / dispenseu los cavallers / si no hem sabut de cantar / ---» en una cerimoniosa cançó de dansa que era tradicional a la Vall d'Ager (Porcióles, *Folkl. d'A.*, p. 23). Pitarrà hi requeia sovint, començant un dels parlaments de les seves coses en estil bonjan: «LUÍS: Doncs sí, D. Pep. PEP: *Andemés* / ni 'n feya més Mossèn Borra / ...!», «Vaja, acaba. / —*Andemés*... s'apareixia / sempre en formes molt extranyes: / un cop nos surtia ab banyes ---» (*Coses de l'Oncle; Lo Cantador: Gatades* I, 201, 87). En recordo casos en tragèdies d'alt coturn —bé que apagesades— de Guimerà (*Maria Rosa?*), i en tot cas: «Ai, si l'alcalde ho sapigués, que l'hi hem oberta i l'hi hem llegida! —Pt! En Tastets? Ah, quina por que em fa! *Endemés*, que a nosaltres ens l'ha donada el pare de l'Agneta» (*La Baldirona*, esc. 1).

Tanmateix ha estat eina usada eficientment per gent de més alta cultura, per exemple en estil epistolar, però no sense refinament. El recordo repetit en cartes d'Àmadeu Hurtado a PCoromines, com en una de ben seriosa, de c. 1910, en començar la segona part d'una